

Dva lica jedne iste medalje, ali...

Carl Schmitt i Norberto Bobbio; prepiska

UDK 172.15(355.015)

O AUTORU: Mr. Petar Bojanić (1964), filosof, objavio knjigu *Prijatelj i neprijatelj* (1996).

SAŽETAK: Prepiska koja je nedavno objavljena, naravno, zahvaljujući profesoru Piet Tommissen-u, omogućuje da se uopšte govori i razumeva odnos, razlika ili blizina ova dva evropska pravnika. Zajednička ljubav prema Thomas Hobbes-u, Schmitt-ova ljubaznost prema nepoznatom italijanskom pravniku 1937. godine kada ga Bobbio posećuje, Schmitt-ova čežnja za novim kontaktima posle 1947. g. i nepresušna potreba za knjigama kao posledica žala za oduzetom bibliotekom od strane Saveznika, Bobbio-vo vrlo uzdržano i retko oslanjanje na ideje nemačkoga pravnika u svojim radovima – sve to ne bi bilo dovoljno da njihova imena stoje u zaglavlju neke ozbiljne studije. Ipak, prepiska koja se desila, i pre svega prepiska koja je objavljena, za života jednoga od njenih aktera, ostavlja mogućnost propitivanja i razmišljanja na tragovima jednog spolja gledano vrlo uspelog susreta.

KLJUČNE RIJEČI: prijateljstvo, susret iz 1937., Thomas Hobbes, idealna teorija prava/hrišćanski tradicionalizam, izostajanje/višak, distanciranje, upravljanje prošlošću

Rat je figura koja spaja imena ova dva pravnika i filozofa. Rat čiji su bili svedoci, rat koji je bio osnova njihovog rada, rat u čijem se kontekstu i desio njihov susret i posleratna prepiska. Na ovom mestu moja namera nije da objasnim shvatanje rata i mira, prava i sile, politike i države, koje su oni u njihovim brojnim tekstovima svedočili. Nije mi cilj ni da uporedim osnovnu razliku između njih: Schmitt-ov pokušaj obnavljanja hrišćanskog unutar pravne i političke teorije uperen protiv raznih "neutralista, pacifista..." Bobbio-ov "militantni pacifizam" u borbi za demokratiju a protiv "našeg glavnog zajedničkog neprijatelja – naše iracionalnosti". Važnije od svega toga jeste otkriti njihovu razliku i blizinu u susretu, u sprijateljavanju, u zajedničkom ali kratkotrajnom opitovanju njihovih sudbina i odnosa prema učiteljima i prethodnicima.

Nažalost, svedočenja o ratu u senci su još jednog rata, našega rata, koji traje i koji i dalje jeste. Ipak, mera našeg istinskog svedočenja može odista da računa samo na to da će da iskupi bivše i buduće mrtve. Jedna od svrha filozofije, od Sokrata i od Hrista, možda je u smislu za preciznost, za precizno umiranje, čime bi smrt mogla da se izbriše i sunovrati. Da se sačeka i pobedi. U tom smislu, mišljenje rata, kao umnožavanja smrti, jeste zadatak koji jedino može namiriti vojske i narode.

*

Upravo prepiska koja je nedavno objavljena, naravno, zahvaljujući profesoru Piet Tommissen-u,^[102] omogućuje da se uopšte govori i razumeva odnos, razlika ili blizina ova dva evropska pravnika. Zajednička ljubav prema Thomas Hobbes-u, Schmitt-ova ljubaznost prema nepoznatom italijanskom pravniku 1937. godine kada ga Bobbio posećuje, Schmitt-ova čežnja za novim kontaktima posle 1947. g. i nepresušna potreba za knjigama kao posledica žala za oduzetom bibliotekom od strane Saveznika, Bobbio-vo vrlo uzdržano i retko oslanjanje na ideje nemačkoga pravnika u svojim radovima – sve to ne bi bilo dovoljno da njihova imena stoje u zaglavlju neke ozbiljne studije. Ipak, prepiska koja se desila, i pre svega prepiska koja je objavljena za života jednoga od njenih aktera, ostavlja mogućnost propitivanja i razmišljanja na tragovima jednog spolja gledano vrlo uspelog susreta. Makar jedna strana u ovoj prepisci, sagledavajući kontekst i nevolje protiv kojih je trebala da se bori i koje je trebala da pobedi, ostala je bezrezervna u iskazivanju svoga prijateljstva i svoje dobre volje. Ako se uzme u obzir težina koju Schmitt pridaje reči prijatelj, ako se uporede Schmitt-ovi "Dnevnici" za pojedine dane^[103] kada on upućuje svoja pisma Bobbio-u i uopšte atmosfera koja u ovim zabeleškama vlada, potom oslovljavanja i čitave konvencionalne pasaže koje Schmitt preuzima od Bobbio-a ("Illustre professore", "Caro professore" itd.) usled svoje nesigurnosti i pažljivosti prema sagovorniku, – sigurno je da Schmitt niti u jednom trenutku ne sumnja u dobre namere italijanskog pravnika i filozofa.^[104] Schmitt je neobično prislan od svog prvog pisma koje upućuje iz Pletnberga (iz Britanske zone) 15. 12. 1948, u periodu kada još uvek ne objavljuje ni anonimno a svu poštu prima na adresu Armin Mohler-a. Već u drugom pismu od 30. 1. 1949. Bobbio-u prezentira sve šta mu se desilo posle avanture sa Rusima i njegova tri boravka im Bauche des Lavianthan (r. 54).^[105] Pošto je pronašao refugium za sebe i svoju porodicu, pošto se stabilizovao u tišini Vestfalena, misao Hobbes-a je ono što ga zaokuplja i što uporno želi da podeli sa Norberto Bobbio-m. Naravno, Bobbio nije jedini sa kojime ovu svoju ljubav tih godina deli. Međutim, on je poseban jer pripada kulturi koja nije nemačka i jer predstavlja pokušaj Schmitt-ovog obnavljanja kontakta sa inostranstvom a posebno sa nekada vrlo bliskom Italijom. U tom smislu je prva polovina prepiske i posvećena ljubaznim razmenama mišljenja oko Bobbio-vog izdanja Hobbes-a, razmenama knjiga, adresa, povremenim nesporazumima i pikanterijama oko Hobbes-a.^[106]

Da vidimo drugu stranu, stranu Norberto Bobbio-a, koji je konačno glavni "krivac" što je ova prepiska objavljena. Jednostavno, onaj koji je živ, koji sam raspolaže

pismima i može da ih tumači i razjasni naknadno, za nas bi trebao da bude posebno interesantan. Ipak, mislim da onaj koji jeste živ čini unutar ove prepiske, ovog objavljivanja svojih i Schmitt-ovih pisama, jednu dodatnu smrt onome koji je već od pre mrtav. Naime, pošto bi jedna od karakteristika pisanja pisama bila neposrednost i izostajanje duplikata istih, makar u vremenu u kome je ova prepiska nastajala, uvek je u prednosti onaj koji pisma poseduje, koji ih dobija. Na žalost, u ovoj prepisci upadljivo ima više Bobbio-a od Schmitt-a. Naravno, broj pisama, 11 prema 9 Schmitt-ovih to ne pokazuje, ali ono što jeste sporno jeste drugi deo prepiske koji je za nas mnogo važniji i u kome dominira italijanski pravnik. Od šestog Bobbio-vog pisma od 23. 7. 1949. (r. 66) do desetog od 27. 12. 1953. (r. 71) postoji samo jedno pismo Schmitt-a od 20. 1. 1951. (r. 68). Tamo gde se nazire otvoreni sukob, jer se Bobbio vrlo oštro distancira od Schmitt-a u drugoj polovini prepiske, izostaju odgovori nemačkog pravnika. Interesantno je da sva pisma Bobbio-a iz ovog perioda jesu često zakasneli odgovori na Schmitt-ove pošiljke. Upravo ovo izostajanje Schmitt-a, ovaj višak Bobbio-a na onim najvažnijim mestima prepiske, ukazuje da je italijanski pravnik, čini mi se vrlo vešto, upravljao svojom prošlošću a time i svojom sadašnjom slikom u javnosti. Pošto nam se Bobbio tako sam nudi, pošto su njegovi stavovi u centru pažnje, onda bi bilo važno razmatrati strategije i "strategije" koje pokreću njegovu ruku, ne bi li onda posredno došli do Carl Schmitt-a. Da vidimo šta je to radio u vezi sa "slučajem Schmitt"? Šta uopšte Bobbio ima sa Schmitt-om?

Jedan nedavno objavljeni laureatski govor Bobbio-a može da bude dobar putokaz.^[107] Između ostalog, italijanski pravnik u njemu kaže da ono što ga je oduvek zanimalo jesu demokratija, mir i ljudska prava, kao temelji jedne "idealne opšte teorije prava". Ova teorija bi, dakle, trebala da uklopi ova tri elementa, i to na jedan poseban način. Bobbio na primeru mira daje i recept kako bi sve to moglo da bude usaglašeno. Stvar je u "stabilnom miru koji neće imati rat za svoju alternativu". Stvar je u "analitičkom" postupku koji Bobbio na mnogo mesta ispoveda,^[108] koji se sastoji prvo u razdvajanju, deljenju svega na dve suprotnosti, podjednake vrednosti i mogućnosti, da bi potom utopijski i idealni nalog stupio na scenu. Skok bi se sastojao u potpuno apstraktnom nalogu i vrednovanju koji bi imao za cilj da uništi suprotnost pozitivnom članu dijade – ratu, diktaturi, desnici, sili... U kojoj meri je ova operacija intonirana ličnim stavom, ličnom željom, koja nema nikakvo naučno utemeljenje, koja se krije retorikom "naučnosti" i "analitičnosti" ili retorikom "pravde i jednakosti", govori završni Bobbio-ev stav. Naime, na kraju govora Bobbio pojašnjava svoje demokratsko pravilo komunikacije, kao "prvo razumeti pa onda diskutovati, pa diskutovati pre nego osuditi". I onda dodaje: "Mrzim fanatike svim srcem svojim" (detest i fanatici con tutta l'anima). Ipak postoje i uvek će postojati oni sa kojima se ne može, sa kojima Bobbio ne može. Ova iznenadna militantnost Bobbio-a, ovaj lični ton koji on u mnogim svojim knjigama koristi^[109], znatno umanjuje šanse da, na primer, mir nema svoju alternaciju u ratu ili komunikacija u ekskomunikaciji. Na ovome mestu bi Bobbio-va teorija iznenada dobijala svoje utemeljenje u realnosti, ponestajalo bi lično i utopijsko itd.^[110] Ali fanatizam, fanatici i sve izvedenice iz ove figure, za

Bobbio-a a i za mnoge druge, imaju opet posebno značenje, koje je mnogo suženije i privatnije od uobičajenog. Fanatizam i problem Donoso Cortes-a je mesto na kome prepiska sa Schmitt-om kreće u jednom drugom smeru. Fanatik je figura koja je pripisana i Schmitt-u. Fanatizam je za Bobbio-a izgleda stvar teorije, ali bolje jedne posebne vrste teoretičara, čiju je tradiciju on vrlo precizno naznačio.^[111]

Ali vratimo se na sam početak Bobbio-ve avanture, na letnji raspust 1937. godine, na Berlin... Pitanje je šta uopšte traži mladi italijanski pravnik kod Carl Schmitt-a? Ili bolje, šta traži italijanski pravnik koji će postati kasnije Norberto Bobbio? Pošto o tome javno nije nikada pre polagao račune, da vidimo kako danas Bobbio ovo razjašnjava.^[112] Iako je primetno da je u samoj prepisci Bobbio na momente zatečen, pritisnut ljubaznim molbama Schmitt-a, kojima se iz pisma u pismo sve više odupire, nesumnjivo je da prepiske ne bi ni bilo da nije bilo susreta iz 1937. godine. Na današnje pitanje o svom odlasku kod Schmitt-a, svi Bobbio-vi odgovori se svode na jedan: "Ne sećam se". Verovatno bi odgovor za ona pisma Schmitt-ova koja nedostaju bio identičan: "Ne sećam se", "Izgubio sam ih", "Nisu ni postojala". Ipak veština Bobbio-va pre ukazuje na strategiju prećutkivanja nego na strategiju demencije. Dakle, Bobbio je isto provodio u Lajpcigu spremajući tekst o Max Scheller-u, otišao je kod profesora Sombart Hartmann-a za koje je imao lettere di presentazione, sa njima vodio kratke konvencionalne razgovore, i onda se desio sa Schmitt-om drugi razgovor, večera u porodičnom krugu, igranje sa decom u bašti itd. Odatle i počinje Bobbio-vo "Ne sećam se". Da li ga je profesor Emge predstavio Schmitt-u, šta su pričali, zašto je došao – sve je to ostalo neizvesno. Izvesno je da se susret zbio 10. 10. 1937. godine ali sve ostalo, počev od Nemačke tih godina i atmosfere u Berlinu, Bobbio je sakrio, pozivajući se ponovo na svoje lične slabosti i probleme – na tadašnji dugi period samoće u njegovom životu. Bobbio se ne seća ni utiska kakvog je na njega ostavilo prvo pismo Schmitt-ovo iz 1948. godine. Ipak, ni blagonaklonost Antonio Gnoli-a, koji intervjuiše Bobbio-a, ne može sakriti činjenicu da je Bobbio i tada poznavao Schmitt-ovu delatnost, pogotovu iz 1935. i 1936., kongres u Rimu, objavljivanje Schmitt-a u fašističkim časopisima tadašnje Italije itd. Bobbio će međutim veoma efektno umeti da zaštititi svoju avanturu iz 1937. godine i svoja lutanja i tadašnje rastrzanosti rečima da "fašistička doktrina nije imala ništa sa pravnom mišlju Schmitt-a".^[113] Naravno, to je istina, konačno nemilost Schmitt-ova i u Nemačkoj već je otpočela, ali sporno je to Bobbio-vo kasnije, isuviše lako preuzimanje uloge pobednika i nosioca novog utopističkog koncepta. Nije samo "Schmitt bio jedan od protagonista te tragične istorije" kao što kaže Bobbio, imajući u vidu kasniji rat i sve što će se desiti, već zasigurno i sam Bobbio. Ili, obratno, sve se dešava izvan njih, samo će hapšenja i ispitivanja Schmitt-a proizvesti naknadno u protagonistu koji je izgubio, i za razliku od Bobbio-a, pravnika koji mora da provodi svoj život u tišini i izvan katedre. U tom smislu, i pored ljubaznosti Bobbio-a, kao i njegovo pismo od 20. 02. 1949. godine posle čitanja "Ex captivate salus", jeste blagi poziv Schmitt-u na odgovornost (t. 56-57). "Dubok autobiografski "pathos" deluje u toj meri na Bobbio-a da se on dvoumi. "U sred svih tih ruševina ima li drugog puta od tišine?" ili je tišina samo jedan trenutak da se u svest vratite mirniji i nastavite Vaš rad."

Naravno, bilo je pitanje kada će Bobbio izgubiti strpljenje, kada će prestati da saučestvuje u sudbini svoga kolege, i kada će početi da se distancira od Schmitt-a. Pismo od 10. 12. 1950. kome prethodi Bobbio-vo čitanje "Donoso Cortes"-a i ponovno iščitavanje Schmitt-ovog "Dnevnika", presudno je za obrat i odviše mirni ton prepiske^[114]. Sa bezbroj ograda i sa velikom retorikom opreznosti, Bobbio će uspjeti da izrekne svoje nezadovoljstvo i neslaganje sa Schmitt-om. Na kraju pisma će istaći da su sve primedbe izrečene u prilog želji da se prepiska nastavi, da se nastavlja Bobbio-vo divljenje Schmitt-u i njegovim knjigama, da je i dalje prisutna želja da se evocira putem prepiske sećanje na daleki susret od pre 15 godina. Istina, sam završetak pisma, koji Bobbio podvlači, ukazuje da je učinjen napor ka distanciranju: "danas se oseća više nego ikada potreba da se uđe u dijalog, dok još jedanput ne bude suviše kasno" (r. 68). Sukob je sada otvoren, Bobbio je najavio da je on tek sada u dijalogu, da stvar može da otpočne. Ipak, nije jasno, šta to ponovo može okasnuti, ili šta se može desiti ako se zaobiđe dijalog i forma dijaloga na kakvu misli Bobbio? Očigledno je da je Schmitt ponovo prinuđen da odgovara i razgovara, na način koji mu diktira sagovornik. Nije bilo pitanje dijaloga i Bobbio-a i desilo se to što se desilo. Sada, pošto je Bobbio osetio razliku, nesvodivu razliku, treba da se diskutuje. (Po onoj podeli Bobbio-a, treba da sledi dalje osuda, pa mržnja, i na kraju će pisma iščeznuti, jer je stvar otišla predaleko). Šta je onda izrekao Bobbio u ovom pismu? Kao i danas, i pre 36 godina, počelo je klasifikovanje i diskvalifikovanje. Iako hvali Schmitt-ovu knjigu o "Donoso"-u, Bobbio kaže da nema simpatije za tog Španca, "jer je Španac i jer je reakcionarni teolog, kojih smo mi u Italiji siti jer samo osuđuju modernu misao i tehniku, ne činovši ništa da poprave svet..." (r. 67). Krajnje uprošćavanje Bobbio sada primenjuje i na Schmitt-ove dnevničke beleške. Osnovna zamerka Schmitt-u svodi se na Schmitt-ovo žaljenje za uništenom Evropom gde "su svi žrtve, i pobednici i pobeđeni". Optimizam Bobbio-a je zasnovan na potrebi da se katastrofa Evrope razumeva kao rođenje nečega novog, suprotno od stava da se u svemu vidi kraj. Bobbio poziva na borbu za pravdu i pravo kao naš sledeći zadatak. Pokretač ove borbe su siromašni i ugnjeteni, kolonijalni narodi "koji se protive masakrima koji nad njima traju četiri veka, a da iste blagosiljaju Donoso i teolozi kao on" p. 68). Dalje Bobbio nastavlja: "Nisam marksista a još manje komunista. Divljenje za pisce prosvetitelje naučilo me je da se branim od zavodljivosti fanatizma. Dok sledeći Marx-a vidim narode koji poseduju "glad za pravdom", iza teologa kao što je Donoso vidim samo moćnike koji su gladni za uvek većom moći". Niti jedan mirni i ljubazni odgovor Schmitt-a u pismu od 20. 1. 1951. nije smirio Bobbio-vo iznenadno formiranje distance. U njemu Schmitt kaže da je dobro razumeo Bobbio-vo pismo, da je pisao knjigu o Donoso -u upravo jer se stvar slobode nalazi pred opasnom pretnjom, i kada se sam najviše pribojava fanatizma, te se stoga uvek nanovo vraća Donoso -u. Uz poziv da dođe u Nemačku na proslavu godišnjice rođenja Hobbes-a, Schmitt Bobbio-u ukazuje da to što je italijanski pravnik štampao Tomasa Hobbes-a, jednako može značiti i da je on sam reakcionar (r. 69). Nadalje slede pisma u kojima se Bobbio konačno razračunava sa Schmitt-om. Bobbio se oseća prozvanim da razjasni svoj odnos prema Hobbes-u, da pobroji šta je za njega važno, i da ukaže da za nas danas nisu važne Hobbes-ove dijagnoze, da

ne treba da ih proslavljamo, već da iznalazimo naša sopstvena rešenja, smatrajući "Leviatan" samo za jedan model. U tom smislu se prema Hobbes-u treba odnositi što više kritički. Konačno i Hobbes i Machiavelli sa svojom izuzetnom lucidnošću, ne isključuju idealni plan (Un programma ideale).^[115] Realnost koju obrazlažu, vodi ka idealnoj normi. "Oni nisu samo otvorili oči ljudima, već su isto tako pretendovali da uzdignu njihove gospodare. Zbog toga, uprkos velikom divljenju za njihov um, ne možemo prihvatiti njihov putokaz." (r. 71). Stavovi koje Bobbio izlaže ne izgledaju kao poziv na dijalog i na diskusiju. Čini se da je Bobbio-va preterana potreba za konfrontacijom, koja je u najmanju ruku bezrazložna i u ovoj, posve mirnoj prepisci, neumesna, – uslovila da prepiska ubrzo bude i prekinuta. Kao da je Bobbio prebrzo skliznuo u oštra presuđivanja i vrednovanja. Mislim da nas je Bobbio svojim preterivanjima lišio onih plodova dijaloga, na koje se i sam često poziva. Ipak, da vidimo reperkusije ovakve strategije i ovakvog načina pisanja. Da vidimo da li ovakav postupak donosi ikakvu korist za aktere koji ga upotrebljavaju ili koji su prinuđeni da ga upotrebljavaju ili izbegavaju. Činjenica je da je prepiska prekinuta, i možda da je za Bobbio-a to logičan razvoj stvari. Sigurno je, isto tako, da onaj koji je proglašen za fanatika, ili makar naslednika tradicionalnog fanatizma, ni malo nije bio fanatičan. Nasuprot, osuda i mržnja Bobbio-a na kraju je kulminirala. Pošto se kod Bobbio-a neprestano mešaju ova dva nivoa, kontemplativni i onaj praktični, angažovani, uvidećemo da ova zbrka ne donosi ništa ni u polju istine niti u polju prakse, do koje je Bobbio-u sigurno nešto više stalo. Ona je međutim pogodna za beskrajne i prebrze žurnalne polemike čija je karakteristika da se vrlo brzo okončavaju. Takođe, ova pretenciozna zbrka može napraviti od vas možda, doživotnog poslanika ili čak, ime, telo, aktivistu, partizana – ime Norberto Bobbio. Kao i u nekim svojim drugim knjigama, Bobbio ima preteranu potrebu da razlikuje, da razdvaja, da od stvarnosti pravi crno-belu projekciju, da teoretičare deli i gura u fioke, da unutar teorije pravi lažno uprošćene podele, da redukuje i svrstava.^[116] Ova prosvetiteljska udžbenička logika, vrlo striktna i neprecizna, vrlo lako biva dovedena u pitanje, i naprosto prevaziđena životom, praksom ili običnim ozbiljnim čitanjem. Kao u slučaju Schmitt-a, Bobbio pravi medalje koje poseduju dva lika, dva suprotna lika i međusobno isključujuća. Međutim ovakva analitika, a to je sav doprinos Bobbio-a istini i teoriji, služi da bi se na osnovu nje, arbitriralno, vrednovalo i presudilo u korist jedne od njih. Ipak, ko presuđuje? Onaj ko želi da izađe iz svojih knjiga, iz teorije, koji se angažuje, koji bi da popravlja svet. Parole lako izrode osude, medalja sa dva komplementarna lika biva pocepana na dve različite, gde samo jedna ima poledinu, i zbog toga je valja isključiti. Ono što preostaje jeste idealni plan, idealni program na jednoj, i fanatizam na drugoj strani. "Odbrana od zavodljivog fanatizma" može tako biti i obična odbrana od zavodljive realnosti. Odbrana od reakcionarnog, jeste odbrana od teorije i tekstova koji ne zastarevaju jer se uvek tiču realnosti. Parole kao što su "popravljanje sveta", "borba za pravdu", "naša sopstvena rešenja", "više kritike", – različite su varijacije jednog idealnog koncepta, idealne norme ili idealne teorije prava. Istina, ovaj idealni potencijal ili potencijal ideje, idealnog, odista može da bude neka vrsta nadzornika sveta i realnosti. "Više prava, pravde i mira" – kao regulativni princip sveta, Bobbio mora znati, uopšte nije sporan. Konačno, niti

jedan iz tradicije "fanatika" koje je Bobbio nabrojao nije bio protiv ovoga ideala.^[117] Zbrka nastaje, kada ovaj idealni plan, idealna norma, idealna teorija, nastupa kao regulativna unutar teorijskog polja, transponujući tako unutar borbe ideja – jednu ispražnjenu ideju nadzora ili ideju kao takvu. Jednostavno, sve nasuprot njoj tada postaje fanatizam. Ovaj višak ljudskog, višak angažmana u polju teorije dovodi do ekskomuniciranja i Bobbio-ve mržnje. Fanatičan postaje zapravo sam pogon idealnog koji proizvodi ime fanatizam nasuprot sebi.^[118]

Isto tako, siromaštvo i zbrka će nastati ako se čitavo teorijsko polje svede na čuvara idealne norme ili idealne regulativne ideje. Čini se da je ovo jedna od osnovnih intencija Bobbio-a, i jedino validno razrešenje konflikta između kontemplativnog i angažovanog. Tako se uverljivost i snaga ove pozicije postavlja uvek između.

Vratimo se na trenutak praktičnim reperkusijama ovakve tekstualne prakse. Mislim da je lični angažman Bobbio-a uvek odvrtao od propitivanja u kojoj meri upravo ona tradicija fanatika doprinosi opštem miru više od pukih parola – teorija koje neprestano propovedaju jednakost, mir i ljudska prava. Konačno, svako Bobbio-vo dublje upuštanje u teoriju, sa idealnim instrumentima kojima se hvali, donosi porazne rezultate i duboko je lično. Ja kod Marx-a ne vidim samo one koji su gladni pravde, niti pak kod Donoso-a one druge. Stvari su komplikovanije, i uvek mogu biti suprotne.

Pošto je prepiska prekinuta, pošto je Bobbio uspeo da napravi svoju poznatu distancu, desilo se nešto što verovatno italijanski pravnik nije očekivao. Schmitt se desio upravo na onom mestu u ime kojeg je Bobbio, čini se, i prestao da komunicira. Radi se o Italijanskoj Levici.^[119] Ovoga puta je Bobbio mnogo oštrije želeo da umanjí Schmitt-ov značaj za italijanske komuniste i za teoriju levice, smatrajući da je kriza marksizma usloвила ovaj neprirodan susret.^[120] Po Bobbio-u sa Schmitt-om i njegovim uticajem nije se otišlo daleko, pogotovu kada se uticaj kretao u pravcu autonomije politike. Schmitt je za Bobbio-a "nedemokratski pisac, kome demokrate suprotstavljaju Kelsen-ovu teoriju čistog prava."^[121] Kada je postojala mogućnost da bilo šta značajno iz Schmitt-ovih spisa odigra neku važniju ulogu na italijanskoj političkoj sceni i unutar teorije levice, javljao se Bobbio. Tako u tekstu "Nuova disputa sul decisionismo. Concordie pericolose." iz 1984. Bobbio objašnjava da tadašnja situacija u Italiji je posve izvan spora između normativista i decizionista. "Schmitt je pisac sa desnice, upotrebljavaju ga i levičari i desničari, kako stara reakcionarna desnica tako i nova."^[122] Neprestana potreba da amortizuje uticaj Schmitt-a, kod Bobbio-a stvara ideju da gde god može Kelsen-a suprotstavlja Schmitt-u, i tako levici ukaže na jedan drugi pravac, koji bi sigurno za nju bio plodniji. Evo kako je Bobbio Schmitt-a predstavio u intervjuu "La norma e la bestia".^[123] Interesantna je lakoća i sigurnost Bobbio-vih baratanja opštim mestima. Nema nikakvog napretka u njegovom vokabularu, nikakvih novih uvida, već isključivo i samo sve težih i težih diskvalifikacija. Dakle, "Schmitt pripada tradiciji realističkog mišljenja. Makijavelističkoj tradiciji, za koju je politika suštinski izraz vlasti i izražava se putem odluke... nasuprot, Kelsen koncipira politiku kroz pravo,

legalitet i legitimitet..." Za Schmitt-a je dakle karakterističan, po Bobbio-u, primat politike nad pravom, vladavina ljudi, vlast, sila itd. Otuda, "Schmitt e Kelsen rappresentano le due facce della stessa medaglia: stranu vlasti (moći) i stranu prava." (r. 80) Naravno, onda sledi Bobbio-ov zaključak da bez obzira na komplementarnost ovih dveju pozicija, moguće je arbitrirati, i zaključuje da je Kelsen u pravu. Sigurno namesto Kelsen-a može i treba da stoji sam Bobbio. Ipak, začuđuje ovakvo nečuveno redukovanje pozicija i Kelsen-a i Schmitt-a od strane Bobbio-a, kada se u najmanju ruku zna da se upravo Pierre Paolo Portinaro veoma uspešno bavio problemom decizionizma.^[124] U tekstu "Che cos'è il decisionismo?" Portinaro-a nalazi mnoštvo decezionističkih stavova i kod samoga Kelsen-a, i zaključuje da je Schmitt-ova kritika Kelsen-a u "Političkoj teologiji" imala za objekt isključivo identifikaciju države sa pravnim poretom.^[125]

Ovaj provisorium traganja za Bobbio-vim formulacijama, koje su u suštini neiscrpane, nažalost podstaknut je dubokim osećanjem nezadovoljstva, usled izneveravanja osnovnog principa – principa jednakosti – jednake zastupljenosti unutar objavljene prepiske. Ako se tamo doda da italijanski pravnik uvek ima prava na prigovor, slobodu da pogreši ili da ne bude nepravičan, nije baš do kraja jasno kako shvatiti još jedno pravo koje je sebi prisvojio. U pismu Piet Tommissen-u od 5. 8. 1985. Bobbio ovako komentariše intervju "La norma e la bestia": "Budući da se radi o intervjuu koji je dat preko telefona, te je tako improvizovan, molim Vas da mu ne pridajete suviše važnosti." (r. 80).

Nisam siguran da je ovakve molbe moguće uvažavati. Greške, improvizacije ili nepreciznosti treba da se uvek plaćaju. Konačno, primer Schmitt-a nam pokazuje da se i pripadnost narodu koji je izgubio rat, u ovom ili onom obliku plaća. Poraz je greška, i cena mu obično nikad nije mala. Cena poraza, između ostalog, jesu i privilegije da "pobednik" još dugo vremena posle, improvizuje i neprestano zadaje smrt.

Beleške

102 "Diritto e cultura" archivio di filosofia e sociologia, ESI, 1995, "Schmitt e la scienza giuridica europea". "Briefwechsel", Annotiert und herausgegeben von Piet Tommissen, p. 49-81.

103 "Glossarium", 1947-1951, Berlin, 1991. Videti recimo 15.12.48, 13.2.49. itd. upravo je neprijatelj taj koji dominira, koga Schmitt teži da odredi, i da se od njega distancira.

104 Bobbio je Schmitt-u pao na um 15.6.1948., o čemu svedoči margina u jednom teško razumljivom odlomku Dnevnika, zajedno sa Walz-om, Jønger-om, Ipsen-om, dakle nekoliko meseci pošto je prepiska otpočela. "Glossarium" p. 125. Dirljivo deluje Schmitt-ov natpis iz pisma Armin Mohler-u od 5.3.1951. gde ga izveštava o nedolasku Bobbio-a na godišnjicu rođenja Thomas Hobbes-a, te da on (Schmitt)

ostaje sam i da mora otvoriti četvoro očiju pred Leviathan-om. "Schmitt-Briefwechsel mit einem seiner Schüler" Hrs. A. Mohler, Berlin, 1995, p.96.

105 Svi navodi strana se odnose na "Diritto e cultura".

106 Naravno, ova prepiska bi bila od pomoći u rekonstrukciji odnosa oba pravnika prema Hobbes-u. I Schmitt, a naročito Bobbio pokazuju ogromno zadovoljstvo što se uz pomoć Hobbes-a održava prepiska. Pismo Bobbio-a od 12. 6. 1949. (r. 64.).

107 "La stampa", venerdì 7. 6. 1996.

108 Analitički metod je metod kome Bobbio daje prednost u svojoj knjizi "Destra e sinistra", Roma, sec. ediz. 1995.

109 Lični ton je posledica onog konflikta između "biti kontemplativan" i "biti angažovan". Ovo "biti angažovan" u svim vremenima donosi razne fantazije, idealisanja i osnovni je pokretač utopija i naloga za "idealnim", "idealnom teorijom", itd. Mislim pre svega na mešanje tekstualnog, teorije sa ličnim tonom, sa sopstvenim telom, koja često od samoga teksta pravi neprozirnu i samo naizgled utemeljenu zbrku.

U knjizi "Destra e sinistra" postoje mnogi pasazi gde Bobbio izražava svoje uverenje, priseća se svoje mladosti itd. koji otežavaju praćenje argumentacije. Opet, ovakvi stavovi svojom retorikom čudesno cementiraju i učvršćuju argumentaciju. Stvar je u tome da je ovakav tekst prepun redukcija, uprošćavanja i pojašnjavanja stvari koje niti malo nisu jasne, i sve to pod devizom traganja i definisanja suštine neke pojave (recimo suštine razlike između desnice i levice), umesto da se razmatraju funkcije, opredeljenja i pravci razvoja neke pojave.

Nedavno je čovek kome je Bobbio nesumnjivo zadovoljio želju za pojašnjavanjem i rasvetljavanjem, ove Bobbio-ve izlete u mladost iskoristio u napadu na l'abe Pierra. Roger Paul Droit, prikaz knjige Bobbio-a sa naslovom "LLe faux combat de l'abbe Pierre", ven. 26. 4. 1996.

110 Armin Mohler je u pomenutoj *Briefwechsel* (r. 46-47) objavio kratak tekst Schmitt-a "Der gerechte Krieg", gde se u razgovoru Fritza i Lehrera dolazi do zaključka da su poslednja prepreka Svetskom miru Štetočine i Zločinci, kojih i dalje ima, i protiv kojih se mora voditi pravični rat na pravičnom polju sa pravičnim ljudima.

111 U knjizi *Destra e sinistra* ime Carl Schmitt-a se pominje tri puta. Prvo u poglavlju "Ekstremisti i umerenjaci" (r.51) gde Bobbio kaže da Schmitt nije bio samo neko vreme pristalica već i teoretičar nacističke države. Tu je i formulacija kojoj treba da se vratimo kasnije, u vezi sa "teoretičarima levice koji su njega uzdigli nasuprot Hans Kelsen-u, najvećem teoretičaru demokratije." Ekstremizam,

fanatizam, izjednačen je sa antidemokratijom, iracionalnim antiprosvetiteljstvom i "autorima religiozne inspiracije od De Mestre-a do Donoso Cortes-a" (r. 55) Naravno, na 78. strani greška je ispravljena: "Postoji u Evropi stara tradicija reakcionarne desnice koja je religiozna, od De Mestre-a, Donoso Cortes-a, do C. Schmitt-a, za razliku od paganske Nouvelle Droite...." Od prve knjige iz 1944. *La filosofia decadentismo* tematika i način obračunavanja je uvek isti.

112 "Bobbio racconta Schmitt", intervju sa Antonio Gnoli, *La Repubblica*, 19. 12. 1995. Takođe tekst Antonio Gnoli "Quel breve incontro", *La Repubblica*, 8. 12. 1995.

113 *La Repubblica*, 19. 12. 1996.

114 Istina, ovom pismu prethodi dosta varničavo objašnjenje Schmitt-ove molbe da mu Bobbio razjasni upotrebu i razliku reči "stato" i "citta", gde je specifičnost reči "Staat", po Schmitt-u, neutralisanje frontova verskih građanskih ratova (r. 65,66).

115 Mnogo godina kasnije u intervjuu iz 1966. nalazimo jednaku formulaciju Bobbio-a. Bobbio kaže da ne postoji neusaglašenost između političkog realizma i ideala. "Marx je bio jedan realistički i utopistički pisac u isto vreme... idealista respektuje budućnost, a realista sadašnjost i prošlost.", *La Repubblica*, 19. 12. 1995.

116 Pravi primer za to je naravno knjiga *Destra e sinistra*. Mnoštvo podela i traganje za suštinom, ne može da sakrije prostu činjenicu da levo-desno danas gubi svoj značaj, da nema ni levih ni desnih ideja niti mislioca, da je svaka zemlja primer za sebe itd.

117 Bobbio je ovo delimično priznao samo kada je u pitanju Hobbes i donekle Machiavelli. "Hobbes je teoretičar mira." (*La Repubblica*, 19. dic. 1995.). (Videti *Il problema della quera le vie della pace*, 1984, sec. ed. Il Mulino, p. 99-100).

118 Višak ličnog unutar teorije, o kome sam već govorio, a koji Bobbio sasvim otvoreno propoveda, dovodi do vrlo patetičnih i romansiranih formulacija u traganju za istinskim formama idealiteta. Koncept "jednakosti" iz knjige *Destra e sinistra* potkrepljivan je neverovatnim formulacijama, koja ga naprosto preokreću u ispražnjeni okvir. Recimo – "ja ne mogu da živim dobro ako tako ne žive i drugi", "nejednakost me je privela politici" (r. 129 ili r. 24-25). Stvar je u tome da ja ne mogu prekinuti da živim, ili da Bobbio ne može ili neće prekinuti da živi onako kako živi, zato što je sve ovo izgovorio, i zato što postoje drugi koji žive drugačije. Nije nikakav argument za održavanje ideala levice to što postoje ljudi koji osećaju nezadovoljstvo i patnju zbog nepravdi savremenog sveta.

119 Videti intervju V. Vannucci sa J. Habermas-om, *La Repubblica* 24.10.1987, o blizini levice Schmitt-u. Takođe zbornik iz 1983. "Nuova destra e cultura

reazionaria negli anni Ottanta", Cuneo e Provincia, i tekst N. Bobbio-a Per una definizione della destra reazionaria".

120 U poglavlju "Recepcija u Italiji" (r. 82.) Gŷnter Maschke je u knjizi *Der Tod des C.S.* (1987. Wien) sproveo istraŷivanje o onima sa levice koji su se bavili Schmitt-om. Uticaj Schmitt-a je bio vrlo razliĉit. Massimo Kaccari u nedavnom intervjuu u *Liberation*, 13. juin. 1996., govori o svom referiranju na Schmitt-a: "J'ai toujours  te refractaire a cette anthropologie qui se trouve a la base de la politique, et meme de la philosophie, dont se reclame la gauche. Premierement, je ne crois absolument pas a une bonte naturelle de l'homme: mon anthropologie est donc en substance negative et pessimiste."

121 *La Repubblica*, 19. dic. 1995.

122 "Anlagen"  asopis "Diritto e scuola", p. 77

123 "Rinascita", n. 15, 27. 4. 1985. p. 80, "Diritto e cultura".

124 U poslednjem pismu Schmitt-u od 27.12.1980. Bobbio se hvali svojim u enikom P. P. Portinar-om koji se bavi Schmitt-ovom mišlju, i to pre svega delom *Verfassungslehre*.

125 "Rivista internazionale di filosofia del diritto", 1982, 2, p. 247-267.